

ONTOLINGVISTIKA – ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK TARAQQIYOTINING DOLZARB YO'NALISHI SIFATIDA

Komilova Dilnozaxon Abdulxayevna

Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: *Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida axborot oqimining jadal sur'atlarda ortib borishi hamda ijtimoiy transformatsiyalar bolalarning intellektual va nutqiy rivojlanish jarayonlariga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Transformatsion davr o'z mohiyatiga ko'ra nafaqat ijtimoiy-psixologik o'zgarishlar davri, balki bolaning kognitiv funksiyalari sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tariladigan muhim va hal qiluvchi palladir. Zamonaviy tilshunoslik va psixolingvistika oldida turgan dolzarb vazifalardan biri raqamli texnologiyalar hamda yangi kommunikativ muhit sharoitida bolalar nutqining ontogenez jarayonidagi rivojlanish qonuniyatlarini qayta tahlil qilish va ilmiy jihatdan chuqur anglashdan iboratdir. Mazkur maqolada bolalarda ontolingvistik qobiliyatlarni rivojlantirishning asosiy tamoyillari hamda ularni shakllantiruvchi samarali omillar yuzasidan ilmiy-nazariy fikrlar bayon etiladi.*

Kalit so'zlar: *ontolingvistik qobiliyat, bolalar nutqi, nutq rivojlanishi, ontogenez, kognitiv rivojlanish, raqamli texnologiyalar, ijtimoiy transformatsiya*

Аннотация: *На современном этапе развития человечества стремительный рост информационных потоков и социальные трансформации оказывают непосредственное влияние на интеллектуальное и речевое развитие детей. Трансформационный период — это не только время социально-психологических изменений, но и критическая стадия, на которой когнитивные функции ребёнка поднимаются на новый качественный уровень.*

Одной из приоритетных задач современной лингвистики и психолингвистики является переосмысление закономерностей развития детской речи в онтогенезе в условиях цифровых технологий и новой коммуникативной среды. В статье рассматриваются принципы и эффективные факторы развития онтолингвистических способностей у детей

Ключевые слова: *Онтолингвистические способности, детская речь, развитие речи, онтогенез, когнитивное развитие, цифровые технологии, коммуникативная среда, психолингвистика, процесс усвоения языка, интеллектуальное развитие, социальная трансформация, речевая деятельность, лингвистическая компетенция.*

Annotation: *At the current stage of human development, the rapid growth of information flows and social transformations directly influence children's intellectual and speech development. The transformational period is not only a time of socio-psychological changes, but also a critical stage in which a child's cognitive functions rise to a new qualitative level.*

One of the priority tasks of modern linguistics and psycholinguistics is to rethink the patterns of children's speech development in ontogenesis under the conditions of digital

technologies and a new communicative environment. The article discusses the principles and effective factors for developing ontolinguistic abilities in children.

Key words: *Ontolinguistic ability, children's speech, speech development, ontogenesis, cognitive development, digital technologies, communicative environment, psycholinguistics, language acquisition process, intellectual development, social transformation, speech activity, linguistic competence.*

Zamonaviy ilmiy olamda bolalar nutqini o'rganishga bo'lgan qiziqish tobora ortib bormoqda. Tadqiqotchilar nafaqat bolalar nutqini kattalar nutqidan farqlovchi lingvistik xususiyatlarni aniqlashga (bu vazifani an'anaviy tilshunoslik ma'lum darajada o'z usullari orqali amalga oshirgan bo'lsa-da), balki eng avvalo bolaning tilni kattalar tomonidan maxsus yo'naltirilgan ta'sirsiz, tabiiy kommunikativ muhitda qanday o'zlashtirish jarayonini chuqur anglashga intilmoqdalar. Ma'lumki, har bir bola tilning murakkabligidan qat'i nazar, ona tilining individual variantini mustaqil shakllantiradi, ya'ni o'ziga xos ichki til tizimini yaratadi. Buning uchun unga asosan shu tilda so'zlashuvchi muhit bilan doimiy muloqotda bo'lish yetarli hisoblanadi.

Biroq ushbu jarayonning ichki mexanizmlari, xususan bolaning individual til tizimining leksik, fonologik, morfologik va sintaktik darajalarda shakllanishi hali to'liq va mukammal darajada o'rganilmagan. Bu esa murakkab ilmiy muammo bo'lib, turli soha mutaxassislarining — leksikologiya, fonologiya, psixolingvistika va boshqa yo'nalish vakillarining kompleks yondashuvini talab etadi. Chunki til tizimi juda keng va ko'p qatlamlidir: unda nafaqat til birliklarining miqdori, balki nutqni hosil qilish va tushunish jarayonini ta'minlovchi qoidalar tizimi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Aslida har bir til birligi va har bir grammatik qoida ontolingvistik yondashuv asosida, ya'ni bolaning uni qanday o'zlashtirishi va nutqda qanday qo'llashi nuqtayi nazaridan tadqiq etilishi lozim. Asta-sekin ravshanlashib bormoqdaki, bola miyasi amalga oshiradigan murakkab kognitiv faoliyat kattalar tomonidan taqdim etiladigan nutqiy materialni ong osti darajasida qayta ishlash va tizimlashtirish jarayoniga asoslanadi. Shu bilan birga, kattalar bolaga tilni maxsus o'qitish vazifasini ongli ravishda qo'ymaydilar; ular tabiiy muloqot jarayonida vaziyatlarni so'z bilan ifodalaydi va bolaning nutqiy tajribasini kengaytiruvchi kommunikativ muhitni shakllantiradi.

Transformatsion ijtimoiy sharoitlarda bolalar nutqining rivojlanishi faqat biologik yetilish bilan emas, balki ijtimoiy-kommunikativ muhitning o'zgarishi bilan ham chambarchas bog'liqdir. Ushbu davrda bolaning ichki nutqi bosqichma-bosqich kontekstli va mantiqiy nutqqa yo'naltirilsa, uning tafakkur operatsiyalari va abstrakt tushunchalarni shakllantirish qobiliyati sezilarli darajada tezlashadi. Biroq raqamli muhitning ortib borayotgan vizual ta'siri nutqning sintaktik va mantiqiy murakkabligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi sababli, bu jarayon maxsus lingvistik va pedagogik korreksiyaning talab etadi. Shunday ekan, ontolingvistik yondashuv doirasida bolalar nutqining rivojlanishini o'rganish nafaqat til birliklarining o'zlashtirilish mexanizmlarini aniqlash, balki bu jarayonga ta'sir etuvchi ichki (kognitiv, psixofiziologik) va tashqi (ijtimoiy-kommunikativ, madaniy, texnologik) omillarning o'zaro integratsiyasini tahlil

qilishni ham talab etadi. Ayniqsa, transformatsion davrda — ya'ni jamiyatda axborot oqimi keskin ortib, kommunikatsiya shakllari tubdan yangilanayotgan sharoitda — bola nutqining shakllanishi an'anaviy modellardan sezilarli darajada farqlana boshlaydi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalar nutqining rivojlanishida dialogik muloqotning sifati va intensivligi asosiy va hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Agar bola savol-javob, izohlash, tasvirlash va baholash kabi kommunikativ faoliyat turlari ustuvor bo'lgan faol nutqiy muhitga jalb etilsa, uning nafaqat lug'at boyligi, balki sintaktik konstruksiyalarni qo'llash ko'nikmalari ham sezilarli darajada tez rivojlanadi. Aksincha, biryoqlama va passiv axborot qabul qilish, xususan faqat vizual kontent bilan cheklanish, nutqning faol shakllanish jarayonini sekinlashtirishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, ichki nutqning tashqi nutqqa transformatsiya jarayonini boshqarish muhim metodik ahamiyatga ega. Egosentrik nutqdan kontekstli nutqqa o'tish bosqichida bolaga sabab-oqibat, taqqoslash va bog'lanishlarni ifodalovchi lingvistik vositalardan (bog'lovchilar, murakkab gap konstruksiyalari va mantiqiy bog'lovchi birliklar) faol foydalanish imkoniyati yaratilsa, uning tafakkur operatsiyalari izchil va tizimli shakllanadi. Bu esa abstrakt fikrlashning erta rivojlanishiga zamin yaratadi.

Bundan tashqari, raqamli muhit ta'sirini muvozanatlashtirish ham dolzarb ilmiy-pedagogik muammo hisoblanadi. Vizual axborot ustuvor bo'lgan sharoitda bolalarda obrazli idrok kuchayib, murakkab sintaktik tuzilmalarni qurish ehtiyoji kamayishi mumkin. Natijada nutqning grammatik to'liqligi, izchilligi va mantiqiy uyg'unligiga salbiy ta'sir kuzatiladi. Shu sababli lingvistik korreksiya ishlari quyidagi yo'nalishlarda tizimli olib borilishi maqsadga muvofiqdir: dialogik nutqni rag'batlantirish va kengaytirish, hikoya tuzish hamda qayta hikoyalash mashqlarini tashkil etish, murakkab gap modellarini amaliy qo'llashni o'rgatish, shuningdek multimodal (verbal va vizual) materiallardan muvozanatli foydalanish.

Ontolingvistik rivojlanishning markazida "kognitiv tayanchlar" tizimi muhim o'rin egallaydi. Bu tizim sezgi-idrok, diqqat, xotira, taqqoslash va umumlashtirish kabi psixik jarayonlarni o'z ichiga olib, til birliklarini o'zlashtirishda faol ishtirok etadi. Mazkur jarayonlar lingvistik material bilan uzviy bog'liq holda kechib, bolaning nutqiy kompetensiyasini bosqichma-bosqich shakllantiradi.

Shu bilan birga, L. S. Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi ontolingvistik yondashuvda alohida ahamiyatga ega. Unga ko'ra, bola mustaqil bajara olmaydigan, biroq kattalar yoki tengdoshlar ko'magida amalga oshira oladigan nutqiy faoliyat turlari rivojlanishning asosiy resursi sifatida xizmat qiladi. Demak, pedagogik ta'sir aynan shu zonaga yo'naltirilishi lozim bo'lib, kattalar tomonidan beriladigan nutqiy model, yo'naltiruvchi savollar va qo'llab-quvvatlovchi muloqot shakllari bolaning nutqiy faolligini kuchaytiradi.

Ontolingvistik jarayonning yana bir muhim jihati tilning pragmatik funksiyalarini o'zlashtirish bilan bog'liqdir. Bola grammatik shakllarni egallash bilan birga, ularning kommunikativ vaziyatlardagi funksional qo'llanishini ham o'zlashtirishi zarur. Murojaat

qilish, iltimos bildirish, rad etish va savol berish kabi nutqiy aktlarning to'g'ri qo'llanilishi ijtimoiy-kommunikativ kompetensiyaning shakllanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, xatoliklar ontolingvistik rivojlanishning tabiiy va zaruriy komponenti sifatida qaraladi. Bola tomonidan yo'l qo'yiladigan xatolar uning ichki lingvistik gipotezalarini sinovdan o'tkazish jarayonining natijasi bo'lib, bu holat til tizimini o'zlashtirishning muhim bosqichidir. Shu bois, xatolarni to'g'ri tasniflash va ularning yuzaga kelish mexanizmlarini aniqlash ilmiy jihatdan muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy sharoitda ko'p tillilik (bilingvizm va multilingvizm) masalasi ham ontolingvistik tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Turli tillarning o'zaro ta'siri natijasida interferensiya hodisalari yuzaga kelishi mumkin, bu esa lingvistik muhitni chuqur tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi. Ikki yoki undan ortiq til muhitida tarbiyalanayotgan bolalar nutqini o'rganish til o'zlashtirishning universal va o'ziga xos qonuniyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, ontolingvistik yondashuv bolalar nutqini murakkab, dinamik va ko'p qatlamli tizim sifatida o'rganishni taqozo etadi. Ushbu yondashuv asosida olib boriladigan tadqiqotlar til o'zlashtirish jarayonining nafaqat tavsifiy, balki tushuntiruvchi modelini shakllantirishga xizmat qiladi hamda ta'lim jarayonini takomillashtirish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Babayeva D.R. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. O'quv qo'llanma. – T., 2017. – 184-b.
2. Vygotsky L. S. Thinking and Speech. — New York: Plenum Press, 1987.
3. Piaget J. The Language and Thought of the Child. — London: Routledge, 1959.
4. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. — Cambridge, MA: MIT Press, 1965.
5. Slobin D. I. The Crosslinguistic Study of Language Acquisition. — Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1985.
6. Tomasello M. Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition. — Harvard University Press, 2003.
7. Miller G. A. Language and Communication. — New York: McGraw-Hill, 2002.
8. Bates E., MacWhinney B. Functionalism and the Competition Model. — In: MacWhinney B. (ed.), The Emergence of Language. — Hillsdale, NJ, 1987.
9. Sattarova, I. M., & Abdulmadjidova, M. (2021). Zamonaviy ilm-fan va ularning jamiyat taraqqiyotidagi o' rni. Science and Education, 2(12), 609-616.
10. Сатарова, И. М. (2025). МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ МОРАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ. Экономика и социум, (1-2 (128)), 818-821.